ԱԶԳԱՅԻՆ
ՏԱՒԻԶ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
35ՐԴ ՏԱՐԻ
1905
ԹԻՒ 27 ՅՈՒՆՍ· 29·
ՏՊԱԳՐԻՐ-ՏՆՕՐԷՆ
Մ. ՄԱՏՈՒՐԵԱՆ ՈՐԴԻ
ԻԶՄԻՐ
MADIRASSATIAN SONS Smyrne

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒԱԿ	Դիտակցութիւն	681
ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆ	« Հրաշալի Հեղուկը »	686
ԿԱՐՕ	Կանանչ Վանդակ	694
Լ. ՄԵՍՐՈՊ	Թոլսթոյ եւ Գեղարուեստ	695
ՏՕՔ. Մ. ՌԷԹԼՈՍԵԱՆ	Հիւանդ մը ինչպէ՞ս խնամելու է	700
	Լրաջաղ	703

Կ. ՊՕԼՍՈՅ
ՄԵՐ ՆՈՐ ԳՈՐԾԱԿԱԼԸ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼի նախորդ գործակալ **Մեծ. Պէյրօ Իոէննոէեան** խնդրած ըլլալով թողուլ մեր թերթի գործակալութիւնը, պատուոյ տեղեացնենք նոյն պաշտօնը յանձնել

ՄԵԾ. ԱՐԻՍ ՓԻՆՃԱՆՃԵԱՆԻ

Պապ–Ալի ձիրեալ Օղլու փողոց թիւ **20**

Ուստի կ'հրաւիրուին թերթս ձեռք ծախողները, յետդրամատաք, ծխամատաք եւ չրամատաք, դիմելու **Ալիս էֆ. Ֆինճանճեանի**, որմէ պիտի կրնան հայթայթել իրենց փափաքած քանակութեամբ **Ազնեզեան Մոմոլը**

Ներկայս ի'խնդրուի **Մայրաքաղաքի** մեր **Մեծ. Բաժանորդներէն** յիշեալին ընել իրենց բաժանորդագրական վճարումները՝ **Խմբագրութեան** ստորագրուած ընկալագրերու փոխարէն։

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՔ

Ազգ. Հիւանդանոցի — *Տէր եւ Տիկին Մ. Ց. Գոճամանեան, Տէր եւ Տիկին Ա. Կ. Անտոնեան՝ փոխան ծաղկեպսակի Տիկնին Մարիամ Ց. Զաքրեանի մահուան առթիւ 20 ական ֆրանք։*

ԾԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՑԵՐԴ ՏԱՐԻՔ

ԹԻ 21 — 29 ՅՈՒՆԻՍ 1905

ԳԻՏԱԿՑՈՒԹԻՒՆ*

«Ե՛ս»ին գիտակցութիւնը հոմանիշ չէ գիտակցութեան ընդհանրապէս։ Մինչդեռ վերջինը հաւանաբար ապրող նիւթին մէկ հանգամանքն է, նախորդը արդիւնքն է բարձրագոյն աստիճանաւ տարբերացած (*differentiated*) ու նուիրապետուած (*hierarchized*) կամ փոխադարձ հպատակութեան մը յարաբերութեանը բերուած ջղային հիւսուածքի մը ներդաշնակ գործունէութեան։ Կազմախօսական բաժնէրյուքեան ընթացքին մէջ չատ վերջերը կ՚երեւի այն ու մինչեւ հիմայ բարձրագոյն կենսական երեւոյթն է՝ որը երբէք ծանօթ ըլլայ մեզի։ Հետզհետէ ծագում կ՚առնէ այն՝ գործարանաւորութեան, իր բաղկացուցիչ մասերուն բնական գործունէութեան ընթացքին մէջ ստացած փորձառութիւններէն։ Մեր ջղախուրձերուն, ջղաթելերուն ամեն մէկը, նոյնիսկ ամեն-մէկ քջիջ իր մէջ անցած դարձածին ստրկայ ու աղօտ մէկ գիտակցութիւն մը ունի։ Մինչ մեր մարմնոյն ամբողջ ջղային դրութիւնը իր բոլոր մասերուն միջեւ բազմաթիւ հաղորդակցութիւններ ունի՝ իր ամբողջութեանը մէջ իր մասերուն գլխաւորներէն ու անոնց ընկերացող գիտակցութենէն ա՛լ բան մը կ՚իմանայ։ Այս կերպով ամբողջ մարմինին բոլոր ջղերու խոզովակներուն միացած կեդրոնին, ուղեղին մէջ ծագում կ՚առնէ անհասկնալի մանակի գիտակցութենէ համադրուած գիտակցութիւն մը, յայտնապէս իրեն առարկայ ունենալով իր բուն յօրինուածքին

* Տես Թիւ 26, էջ 662։

գործողութիւնները միայն, իր գոյութեան ընթացքին կանուխ չըբ-
ջանին մէջ՝ գիտակցութիւնը բոլորովին տարբեր երկու խմացողու-
թիւններու կը բաժնուի։ Ոմանք յանպատրաստից՝ իսկ ոմանք ուրիշ
երեւոյթներու հետ ընկերացած կը պատահին կամ կը կանխեն զա-
նոնք։ Կամքի գործունէութիւն մը չի կանխեր զգայարանքներու
գրգռումը այլ՝ այնպիսի գործունէութիւն մը կը կանխէ ամէն գի-
տակից չարժումի։ Մեր զգայարանաց որ եւ իցէ բան մը իմանալէն
առաջ՝ մեր գիտակցութիւնը ճանաչում մը չունի թէ անոնք ի՛նչ
պիտի իմանան։ Մեր մկաններուն՝ չարժում մը կատարելէն առաջ՝
այս չարժման մէկ պատկերը (*image*) կը կազմուի ուղեղին կամ ող-
նաձուծին մէջ (անդրադարձ գործունէութեան պարագային)։ Ապա-
ջուց, ուրեմն, մկաններուն կատարելիք չարժման մէկ պատկերը
կայ հոն։ Որոշակի կ՚զգանք թէ չարժման անմիջական պատճառը
մեր մէջ կը մնայ։ Մինչ կազմէն զգայարանական–տպաւորութեանց
համեմատ զգացողութիւններ չունինք։ Դարձեալ, մկանական զգա-
յարանէն կը սորվինք իրականացումը չարժիչ պատկերներու՝ (*motor image*) մեր գիտակցութենէն կազմակերպուած, ընդհակառակը նման
բանի մը չենք հանդիպիր՝ երբ մեր մկանները բացարձակապէս ի-
րենց առարկայ չունեցող չարժիչ պատկեր մը կը կազմակերպենք։
Երբ կ՚ուզենք օրինակի համար, մեր բազուկը վերցնել՝ մեր գի-
տակցութիւնը կը կազմակերպէ այս պատկերը, բազկային մկաննե-
րը կը հնազանդին ու գիտակցութիւնը այն տեղեկութիւնը կ՚ըն-
դունի թէ՝ այդ պատկերը իրագործուած է բազկային մկաններէն։
Ապա, երբ կ՚ուզենք մեր բազուկները քար մը վերցնել կամ նետել՝
մեր գիտակցութիւնը բուն իսկ մեր մկաններէն ու քարէն ծագում
առնող չարժիչ պատկեր մը կը յօրինէ, երբ գործադրենք բաղձա-
ցուած ու նպատակուած այս չարժումը՝ մեր գիտակցութիւնն այն
առնն զգայութիւններ կ՚առանձին գործունէութեան մէջ եղող մը-
կաններէն ու չէ թէ քարէն։ Այսպէս կ՚իմանայ նա մկանական ըզ-
գայութիւններու ընկերացած ու այս ընկերակցութենէն դուրս
պատահած չարժումները։

Մեր «ես»ին գիտակցութեան կազմութիւնն ու «ոչ–ես»ի մը
ներկայացումը (*presentation*) ամբողջովին ընդունելու համար նկատի
առնելու ենք երրորդ կէտ մ՚ալ։ Մեր մարմնոյն բոլոր մասերը, բո-
լոր բջիջները իրենց ամէն մէկ զրգռումին ընկերացող իրենց ուրոյն
գիտակցութիւնն ունին։ Այս զրգռումները յառաջ կուգան մասամբ
ննդատաութեան, անունդի իւրացման եւ կորիզին հերձումի գործու-
նէութենէն — բուն իսկ բջիջին կենսական գործողութիւններէն եւ
մասամբ միջավայրի ազդեցութիւններէն։ Ներսէն, բջիջին կենսա–
տարրաքանական ու կենսա–մեքենական գործողութիւններէն ծա-
գում առնող զրգռումները կը չարունակուին ու կը տեւեն բջիջին
կեանքի տեւողութեանը չափ միայն, իսկ միջավայրի ազդեցութեան

արդիւնքն եղող զգացումները անտարակոյս կը պատահին միա՛յն այս ազդեցութեան հետ, չէ թէ անընդհատաբար այլ ընդհատաբար։ Բջիջին մէջ եղող կենսական գործողութիւնները բջիջին համար ուղղակի արժէք մը ու նշանակութիւն ունին միայն եւ չէ թէ ամբողջ յօրինուածքին համար, քանի որ՝ միջավայրի ազդեցութիւնները օգտակար կրնան ըլլալ ամբողջ յօրինուածքին։ Գլխաւոր գործարանն եղող ուղեղը՝ բջիջին կենսական ներքին գործողութեանց վերաբերեալ զգացումները զանց ընելու ունակութիւնը կ՚ստանայ երկու պատճառներով։ Նախ՝ որովհետեւ ասոնք տեւական են ու մնայ որոշապէս վիճակի մը փոփոխումն է որ կ՚իմանանք եւ չէ թէ բուն ինքն վիճակը։ Երկրորդ՝ որովհետեւ բջիջը ինքնին բուն գործառնութիւնները (*function*) իր բուն ուժովը կը կատարէ ու ասով ուղեղին միջամտութիւնը անօգուտ կը դարձնէ։ Ուղեղը, ընդհակառակը, գիտցող թեան կ՚առնէ արտաքին աղդեցութեամբ յառաջ եղող զգացումները նախ՝ որովհետեւ ասոնք ընդմիջաբար կը կատարուին ու երկրորդ՝ որովհետեւ ասոնք ամբողջ յօրինուածքը կրնան յարմարացման (*adaptation*) մը հարկադրել, ի՛նչ որ տեղի կրնայ ունենալ միայն ուղեղին միջամտութեամբը։

Տարակոյս չկայ թէ ուղեղը ներյօրինուածային զգացումներու ծանօթութիւնն ալ ունի, միայն արդէն իսկ տրուած պատճառով է որ, իբր ընդհանուր կանոն, որոշակի գիտակից չէ անոնց։ Եթէ հիւանդութեան մը արդիւնքն ըլլալով միակ բջիջին գործողութիւններուն մէջ խանգարում պատահի՝ անմիջապէս գիտակից կ՚ըլլանք անոր մէջի ընթացքին — կ՚զգանք հիւանդ գործարանը, նա կը զգաք մեր ուշադրութիւնը, ամբողջ յօրինուածքը անհանգստութեան մը ու անհերպաշտակութեան մը կը հանդիպի։ Այս տեսակ զգայութիւններն են որոնք որոշապէս, առողջ վիճակի մը մէջ, մեր գիտակցութեան չեն հասնիր, որոնք կը չինեն մեր մարմնոյն զգայութիւնը, մեր գործարանաւոր «ես»ը, ընդհանուր զգայութիւն կամ համզգայութիւն (*coenaesthesis*) կոչուածը։

Համազգայութիւնը, յօրինուածային աղօտ կերպով գիտակ «ես»ը՝ «ես»ին յատակ գիտակցութեանը կը բարձրանայ երբոր կարգի զգացումներով որոնք՝ մկանունքին ու ջղերէն ուղեղը կը հասնին, որովհետեւ անոնք միւսներէն աւելի որոշ, աւելի զօրաւոր ու ընդմիջուած են։ Ուղեղը՝ ջղային զրութեան մէջի փոփոխութեանց արտաքին պատճառներէ ու մկաններու կծկումէն առաջ գալը կը սորվի, սակայն դեռ անհասկնալի կը մնայ սա խնդիրը թէ ուղեղը ինչպէ՞ս այս վերջինին ծանօթութիւնը կ՚ունենայ։ Վերջերս հաստ են պնդողները թէ՝ մկանական զգայարանին բնակարանը յօդուածներու ջղերն են։ Բայց սխալ է այս կարծիքը, որովհետեւ որ եւ իցէ յօդուած չպժման մէջ չի դնող մկաններու կծկումին որոչ զգայութիւնն ալ ունինք, օրինակի համար դնդակերպ ու սեղմիչ (*constric-*

tor) մկանները։ Երկրորդ, մինչիսկ կղզիացեալ մկանական թելերու ղաքարչութիւններ ու spasmներ կան որոնք՝ նմանապէս պիրքի փոփոխում մը յառաջ չեն բերեր յօդուածին մէջ։ Սակայն որ եւ է պարագայի տակ մկանական զգայարանի իմացումները գոյութիւն ունին, թէպէտեւ անոնք արտաքուստ ըլլան կամ ոչ։

Այսպէս ահա գիտակցութիւնը չուտով կը տրվի թէ իր իմացած մկանային չարժումները՝ իրեն կատարած մանուածոր գործերէն, այսինքն չարժիչ պատկերներ յօրինելէն ու մկաններու թելադրութիւններ խրկելէն ետքը առաջ կուգան։ Նա (գիտակցութիւնը) այս չարժումներէն կրկնակի ծանօթութիւն կ'ստանայ յաջորդաբար — նախ՝ կ'իմանայ թէ անոնք ուղղապէս իր բուն ներկայացումը ու կամքին գործն են, իբր ղղակեղրոններուն մէջ կազմուած չարժիչ պատկեր մը ու անմիջապէս վերջը՝ իբր տպաւորութիւն մը՝ որ ծագումի կ'առնէ մկանական ղղերէն իր կատարուած չարժումի։ Նա իր բուն գործողութիւնները — նախապէս չարժիչ պատկերները կազմող գործունէութիւնները — մկանական չարժումներուն հետ չափայորելու ու վերջինը՝ իբր նախորդին հետեւութիւնը նկատելու, ի մի բան պատճառականօրէն մտածելու, ունակութիւնը կ'ստանայ։ Եթէ գիտակցութիւնը պատճառականութեան ունակութիւնը ընդգրկած է՝ նա պատճառ մը կը վնտռէ իր բոլոր իմացողութիւններուն (perception) մէջ ու այլեւս առանց պատճառի իմացում մը չի կրնար երեւակայել։ Մկանային իմացողութիւններու — գիտակցաբար կամեցած չարժումներու — պատճառը նա ինքնիր մէջը կը գտնէ, իսկ ղղային իմացողութիւններու — ղղային դրսութեան՝ իր ստացած դրգռումներու մասին բերած տեղեկութենանց — պատճառը ինքնիր մէջ չի գտներ։ Բայց այս վերջինը պատճառ մը ունենալու է, ո՞ւր է այս պատճառը։ Եթէ այս պատճառը գիտակցութեան մէջ չէ՝ ի հարկէ ուրիշ տեղ մը ըլլալու է, ուստի ուրիշ բան մը ըլլալու է գիտակցութենէն դուրս։ Գիտակցութիւնն այսպէս պատճառաւորական մտածումի ունակութեան միջոցաւ իրմէ դուրս բանի մը, «ոչ–ես»ի մը, արտաքին աշխարհի մը գոյութեան հնութադրութենանը կուգայ ու անոր կը վերագրէ ղղային դրսութեան իմացած դրգռումներու պատճառը։

Փորձառութիւնը կը հաստատէ թէ «ես»ին ու «ոչ–ես»ին միջեւ որոշողութիւն մը ընելը՝ իրապէս մտածումի ունակութեան մը, կերպ մը մտածումի խնդիր է ու չէ թէ ազդու, ստոյգ ծանօթութեան մը՝ որն որ իր մէջ կը կրէ իր ճշմարտութեան ու ստուգութեան դատանիչը։ Երբ հիւանդ խանգարման մը ի հետեւութիւն՝ մեր զգայական ղղերը կամ անոնց իմացումի կեդրոնները կը դրգռուին ու գիտակցութիւնը այս դրգռումներուն նկատմամբ ծանօթութիւն կ'ստանայ՝ ան ատեն առանց վարանումի անոր կը վերագրէ, իր ունակութենանը համեմատ, «ոչ–ես»ին մէջ եղող արտաքին պատճառ

մը։ Սակից առաջ կուգան ցնորքներ ու պատրանքներ՝ որոնք իրողութիւններ ըլլալ կը թուին հիւանդին ու այն ալ այնքան զրահանօքէն որ անկարելի կ'ըլլայ այլեւս զայն համոզել թէ իր իմացած իրողութիւնները իր մէջն են ու չէ թէ իրմէ դուրս։ Գիտակցութիւնը նոյն կերպով կը հետեւցնէ թէ անդիտակցաբար կատարուած չարժուձեները օտար (extraneous) կամքէ մը կ'առթուին։ Նա չարժուձը կ'իմանայ բայց դիտած չէ թէ սովորական (habitual) ներքին պատճառը, չարժիչ պատկեր մը ու կամքի գործունէութիւն մը, կանխած է զայն, ուսկից առանց վարանումի չարժման պատճառը «ոչ–ես»ին մէջ կը դնէ, թէպէտեւ նա «ես»ին մէջ է ու ատոբակարգ կեզրոններէ կ'առթուի, որոնց գործունէութիւնը թագուն կը մնայ գիտակցութեան։

Ահա այս է հոգեպաշտութեան (Spiritualism) ծագումը ուսուզ պատճառը, որը՝ որչափ ատեն որ հաւատքի մէջ կը կայանայ ու չէ բացայայտ աճպարարութիւն մը՝ պարզապէս չարժուձները մեկնելու համար միտքական վարձ մըն է, որոնց իրական պատճառը գիտակցութիւնը չի գտներ իր մէջ ու հետեւաբար «ոչ–ես»ին մէջ կը տեղաւորէ։

Ծայրագոյն վերլուծմամբ «ես»ին գիտակցութիւնը ու մեծապէս «ես»ին ու «ոչ–ես»ին հակադրութիւնը՝ զգայարանական ցնորք մը ու մտային իմարկանք մըն է։ Ամեն գործարանաւորութիւն տեսակի (species) մը ու մանաւանդ տիեզերքին հետ յարաբերութեան մը մէջ է։ Նա իր ծնողաց ուղղակի նիւթական չարունակութիւնն է ու ինքն իսկ կը չարունակուի ուղղակէս ու նիւթապէս իր սերունդին մէջ։ Մեզ չբջապատող աշխարհի նիւթերէն ձուլուած է այն, այս նիւթերը չարունակ անոր մէջ կը մտնեն, կը կերպափոխեն զայն, անոր մէջ յաւաչ բնբելով կեանքի ու գիտակցութեան բոլոր երեւոյթները։ Բնութեան բոլոր գործութեանց գծերը անոր ներսը կ'երկարին։ Համայն տիեզերքին մէջ մշտագործող ֆիզիքական ու տարրաբանական նոյն գործութեանց խաչերաբեմն է այն։ Համայնատուածութեան (pantheism)՝ յաւիտեան միտքական բանաձեւութեամբ պճնած կանխասացութիւնը յաւակ, ողջախոհ, յաւիտենական իրողութիւնն է, որ է քնութեան միութիւնը, ուր ամեն մէկ գործարանաւորութիւն ամբողջին առնչակից մաս մըն ալ է։ Կան մասեր որոնք աւելի սերտիւ կապակից են, այլք՝ իրարմէ աւելի ընդարձակ անջրպետով մը զատուած։ Գիտակցութիւնը կ'իմանայ իր ֆիզիքական խաբսխին սեղմանդոյց (closely–knit) մա՛սերը միայն եւ ո՛չ թէ հեռաւորները։ Ուրեմն, ցնորք մըն է ենթադրելը թէ՝ իրեւամերձ մասերը միայն իրեն կը վերաբերին ու հեռաւորագոյնները օտար են անոր։ Մէկ ցնորքն է «ես»ին՝ ընդգրկնքը նկատել «individuum» մը, աչխարհի դիմաց իբր անջատ աչխարհ մը կամ փոքր աչխարհ (microcosm) մը։ Նա չի դիտեր թէ իր այդչափ հեռանդոյ հաս-

տատած «ես»ը հաստատ ահմանումներու մէջ վիակուած չըլլալով կը չարունակուի ու կը տարածուի գիտակցութեան, միչտ նուաղող պարզութեամբ, բնութեան դէպի ծայրագոյն խորութեանց մէջ մինչեւ որ զանգուի հոն համագոյից բոլոր միւս համագրութեանց հետ։

Հիմայ աւելի համառօտիւ կրնանք ամփոփել «ես»ին ու «ոչ–ես»ին բնական պատմութիւնը ու զայն քանի մը ֆօրմիւլով ներկայացնել։ Գիտակցութիւնը ապրող նիւթին հիմնական մէկ յատկութիւնն է։ Բարձրագոյն դործարանաւորութիւնը ինքնին պարզագոյն դործարանաւորութեանց— կենդանի բջիջներու այլ եւ այլ կերպով տարբերացած, մէկ դաղթախումբն է միայն, դաղթախումբը պարզ բջիջին կատարածէն աւելի բարձր պաչտօններով որակելու համար։ Այս դաղթախումբին հաւաքական կամ «ես»ի գիտակցութիւնը՝ մասնաւորուն անհատական գիտակցութիւններէն կը կազմուի։ Եսագիտակցութիւնը ազօտ ու չի նկատուած մաս մը ունի՝ որ բջիջներուն կենսական գործառնութեանց կամ համագիտակցութեանը կը վերաբերի, ունի յատակ ու մնայնաչարհնակ մաս մը՝ որ ուշադիր է դղայական ջղերու դրգռութիւններուն ու մկաններուն կամական գործունէութեանը եւ որ կը ճանչնայ (*recognize*) զանոնք։ Յատակ գիտակցութիւնը փորձով կը սորվի թէ կամքի գործունէութիւնը կը կախի կամական չարժումը։ Նա պատճառականութեան ենթադրութեանը կը հասնի։ Նա կը դիտէ թէ դղայական դրգռութիւններու պատճառը իր մէջ եղող բան մը չէ, կ'ասիպուի հետեւաբար այս պատճառը այլուր փնտռելու որուն ենթադրութիւնէն անկարող է խուսափիլ։ Գիտակցութիւնը հարկաւորապէս նախ առով «ոչ–ես»ի մը ներկայացութիւնն կ'առաջնորդուի ու յետոյ այս «ոչ–ես»էն՝ անսահմանի սիեզերքի մը դարգացումին կը բարձրանայ։

ԱՐԵՒԱԿ

ՄԱՐՏԻՆ ԴՈՐՑԱՆԻ

"ՀՐԱՑԱԼԻ ՀԵՂՈՒԿԸ„

Աո Տիար Յ. Ս. ԹԱՒՇԱՆՃԵԱՆ

Ձեմ գիտեր հէքեաթի՞ մը թէ երբեմնի ընթերցման մը վերյուչումն է որ կը կենդանանայ այսպէս՝ ալքոլամոլութեան դէմ սկըսուած այս խաչակրութեան առթիւ։ Թերեւս դպրոցի մէջ մրցանակ ստացուած գրքի մը, եւ կամ ո՛ւր է խմասատասէրի մը մէկ երկասիրութեան էջերն են որ կ'անթևդուին երեւակայութեանս մէջ։ Սմէն պարագայի մէջ՝ չատ, չա՛տ հին յիշղութիւն մըն է որ կեանք կ'առնէ այսօր, եւ ասիկա անո՛ր համար անչուչտ որ պատմութիւնը չափազանց տպաւորիչ է, եւ թէ անգամ մը լսելէ վերջ կարելի չէ զայն մոռնալ։

Ա.

Այսպէս՝ կը պատմուի թէ Բեհեղզեբուղ մարզկային ամէն դասակարգի համար առանձին սատանաներ սահմանելով կը ցրուէ երկրի վրայ՝ որպէս զի իւրաքանչիւրը իր հաշուին, եւ իրեն յատկացուած դասակարգէն հոգիներ որսայ ու դայ իրեն հաշիւ տայ։

Եւ ամէն մէկը՝ երկրի վրայ իջնելով՝ կը սկսի գործել։

Սատանան՝ որ հողագործ դասակարգին յատկացուած էր, երկար ժամանակ կը չրջի, բայց քանի՛ կ'աշխատի, այնքան արդիւնքը կը խուսափի։ Պատուական մշակներ կը յամառին կը մնան իրենց առաքինութեանց մէջ, ու բնաւ տրամադիր չեն երեւար իր գեւի հնարքներէն հրապուրուելու։

Ցուսահատ եւ տխուր՝ սատանան օր մը կը հանդի գաշտի մը մէջ՝ ուր խեղճ ու կիսամերկ մշակ մը կ'աշխատի սոսկալի արեւուն մը կիզակին տակ։ Ցերեկը մօտ է, եւ հողագործը ըղձանքոտ նայուածքով մը կը գծուէ հասի խոշոր չերտ մը՝ ղօր թուփի մը քովը դրած է, եւ որ իր ցերեկուան ճաշը պիտի ըլլայ։

— Ահա՛ աղուոր առիթ մը, կը մտածէ սատանան։ եթէ այս հասը գողնամ՝ անօթի գեղջուկը անպատճառ պիտի դժգոհի, պիտի հայհոյէ, եւ գոնէ այս մէկ հոգին չհասած պիտի ըլլամ։

Ու կը գողնայ հասը։

Գիւղին զանգակատունը ցերեկ կը զարնէ, մշակը կը թողուբանն ու բրիչը, կը սրբէ քրտինքը եւ կը մօտենայ թուփին։ Բայց ի գո՛ւր կը փնտռէ ու կը փնտռէ։ Հասը չկայ։

— Տարօրինա՛կ բան, կ'ըսէ ինքնիրեն, տակաւին քիչ մը առաջ այստեղ էր, ո՞վ առաւ արդեօք։

կը փնտռէ, թուփը կը քրքրէ ու չի գտներ։ Եւ քանի՛ իր փնտռտուքը անպտուղ կը մնայ, այնքան աւելի անօթի կը զգայ ինքզինքը։

— Հիմայ պիտի հայհոյէ, կը մտածէ սատանան, ու կը խայտայ ուրախութենէն։

Բայց գեղջուկը չի հայհոյեր։

— Վնաս չունի, կ'ըսէ, ցերեկ մը անօթի մնալով չեմ մեռնիր. կ'երեւայ թէ հասը տանողը իրմէ աւելի պէտք ունէր անոր, թո՛ղ ուտէ, անուշ ըլլայ, եւ Աստուծոյ բարիքը անպակաս մնայ անոր վրայ։

Սատանան կը մնայ քարացած։ Եւ ի՛նչ է որ կը հայհոյէ։

Բ.

Պայմանեալ ժամանակը կը լրանայ, եւ երկրին չորս ծայրերը ցրուած սատանաները կրկին գժոխք կը բարձրանան՝ Բեհեղզեբուղի հաշիւ տալու։

Ամէնքն ալ ուրախ են ու զուարթ։ Միայն հողագործներու սատանան տխուր է եւ յուսահատ։

Հարցաքննութիւնն կը սկսի։ Ամէն սատանայ կը պատմէ իր ըրած հնարագիտութիւններով հողի արտացած է, ու քարտուղարը կ'արձանագրէ հազարաւոր մուանչաններ, բհհեղղերուզ դոհ է, ու սրբատանց կը վարձատրէ դանոնք։ Եւ ահա կարգը կուգայ հողագործներու սատանային։

— Ասոնք նայինք, կ'ըսէ Բհհեղղերուզ, ամէնէն պարարտ դաշտը՝ աղքատ ու կարօտ դասակարգը յանձնած էի քեզի, պէտք է որ ամէնէն աւելի դո՛ւն հողի արտացած ըլլաս։

Սատանան լուռ կը մնայ։

— Զպատասխանե՞ս, կ'ըսէ Բհհեղղերուզ, քանի՞ հազար հոգի արտացիր։

— Բնաւ . . .

— Բնա՞ւ, բայց ուրեմն ի՞նչ կ'ընէիր երկրի վրայ։

— Կ'աշխատէի, Տէ՛ր, կ'աշխատէի, եւ ես քանի՛ կը տեսնէի, պեղչու կնոջը ա՛ղքան հատատա կերպով առաքինի կը մնայիր։

— Անկարելի է ատիկա։

Այն ատեն՝ սատանան կը պատմէ մշակին հացին խնդիրը, ու կը յարէ։

— Այս մասլիկը երբ օրհնենք կը կարդան նոյն իսկ իբրեւց միակ հացը զողցողին, կարելի՞ բան է որ իջնան սատանային որոգայթին մէջ։

Բայց Բհհեղղերուզ զոհ չէ։ Հրամայ կ'ընէ որ պահակեցնեն սատանան, եւ փութաւոր ոտից մը քաշել կուտայ անոր։

— Ա՛յ, ա՛յ, կը պոռայ սատանան։

— Պէտք է որ նոր մկնոց մը պտնես հողագործները որսալու համար, այլապէս՝ ձեռը պիտի չարունակուի ընդմի՛չտ։

— Ա՛յ, ա՛յ, կը պոռայ նորէն սատանան։ Ու քանի՛ կը պոռչտայ, հարուածներն ալ ա՛ղքան կը սաստկանան ու կը բազմապատկուին։

Վ՛երջապէս՝ լոյս մը կը ծագի սատանային մտքին մէջ։

— Մի՛ զարնէք, դատ՛յ, կ'աղաղակէ։

Եւ նոր ձեռը կը զարկի՝

— Տէ՛ր, կ'ըսէ, ինծի երեք տարի միջոց տուէք, ու պիտի տեսնէք մէ ինչե՛ր պիտի ընեմ։

— Լա՛ւ, կը համաձայնի Բհհեղղերուզ, բայց զիտցիր որ եթէ երեք տարուան պայմանաժամէն վերջ երկրին ապարդիւն վերադառնաս՝ մահ պիտի ըլլայ պատիժդ։

Փ

Սատանան նորէն երկիր իջած է, եւ իբր զործատեր մտած այն հողագործին քով որուն հացը զողցած էր երբեմն։ Գեղջուկը չէ մեր-

ժած ղինքը, որովհետեւ միայն համեստ օրապահիկ մը խնդրած է իր ամէն վարձատրութիւն։

Եւ չա՛տ ալ բաղդաբեր եղած է իր մուտքը՝ հողագործին տունէն ներս։ Քանի՛ գործաւորը եկած է, այնքան՝ անոր գործերը յաջող կ՚երթան, արտերը կ՚ուռճանան, ցորենը կը ծլի անհատատելի առատութեամբ։ Տարին լրանալուն՝ դեղջուկը չվոխած է թէ ո՛ր տեղատրէ քաղած ցորենը։ Շտեմարանները կը չինէ, բայց կրկին նեղ կուգայ։ Տարօրինակը հոն է որ քանի՛ իր ցորենը առատութեամբ կը ծլի, այնքան անբերրի կը մնան իր դրացիներուն արտերը։

— Աստուա՛ծ, կ՚ըսէ չարունակ, մեծ է քու նախախնամութիւնդ, չնորհակալ եմ որ այսպէս բարիք կը բաշխես քու ամենախոնարհ ծառայիդ, չնորհակալ եմ նաեւ որ այսքան ժիր ու բաղդաբեր դրացի մը դրկեցիր ինծի։

Սատանան մտիկ կ՚ընէ ու կ՚ըսէ ինքնիրեն։

— Փառաբանէ՛ որքան որ կ՚ուզես, վաղը մեւս օր իմ կարգս ալ պիտի գայ։

Օր մը, վերջապէս դեղջուկը կը հարցնէ իրեն թէ ի՛նչ պիտի ընեն այդքան ցորենը։

— Մեր ունեցածով կրնանք երկու տարի սերմանել, կ՚ըսէ, եւ արտերը կը խոստանան նոյնքան առատութեամբ ցորեն տալ։

— Դէ՞չ է, վրայ կուտայ սատանան, կը գործակցինք։

— Բայց ի՞նչպէս։

— Դուն ինծի ձգէ. հարկաւ ես բան մը գիտեմ. իմ նպատակս է անով պատրաստել հեղուկ մը . . .

— Ի՞նչ հեղուկ . . .

— Այն տեսակ հեղուկ մը որ կարենայ հրաշքներ գործել, որ քեզի այժ տայ՝ եթէ ուզես ըլլաս, քեզի քուն բերէ՝ եթէ անքնութիւնէ տառապիս, քու վրդ կշտացնէ՝ եթէ անօթի ըլլաս քու ախորժութիւնդ վարատէ, քու վշտերդ մոռցնել տայ, քեզի քաջութիւն ներչնչէ՝ եթէ վախ զգաս, մէկ խօսքով՝ քեզ երջանիկ զարձնէ։

— Իրա՞ւ կ՚ըսես, տատանկ բան կ՚ըլլա՞յ . . .

— Չե՞ս հաւատար, բայց մինչեւ այսօր ինչ որ ըսի չկատարուեցա՞ւ ես քեզի խոստացած տունի որ ճախճախուտներուն մէջ կանես՝ մինչդեռ զրացիներդ, կարնելով թէ եղջեակը անձրեւուստ պիտի ըլլայ՝ բարձունքներուն վրայ կը ցանէին. դուն իմ խօսքիս անսացիր ու բերքդ առատ եղաւ, իսկ զրացիներդ ոչինչ քաղեցին. զարձեալ քեզի խոստացած տուի որ բարձունքներուն վրայ ցանես՝ մինչդեռ զրացիներդ կարնելով թէ եղջեակը երաչտ պիտի ըլլայ՝ ճախճախուտներուն մէջ կը ցանէին. դուն կրկին հաւատացիր եւ հունձդ առատ եղաւ, ու զրացիներդ ոչինչ կրցան քաղել։

— Սէյ՛կ, կը հաւատամ, բայց չըլլայ որ մեզք գործենք այդ հեղուկը պատրաստելով։

— Ինչո՞ւ մեղք գործենք. չէ՞ մի որ ամէն բան տրուած է մեզի որպէս զի վայելենք։

Գեղջուկը կը մտածէ՝ տակաւին վալանոտ։

— Այդ հեղուկը իրա՛ւ ոյժ կուտա՞յ, կը հարցնէ պահ մը վերջ։

— Ո՛չ միայն ոյժ, այլ նաեւ ի՛նչ բարի բան որ կ՝ուզես։

— Ինչպէ՞ս պիտի պատրաստենք։

— Դժուար չէ. դուն սան մը եւ երկու կաթսայ գտիր, ու գործը ինքնին կը քալէ։

Պ

Օղին պատրաստուած է։ Սատանան կը բանայ ծոլակը, դաւաթ մը կը լեցնէ ու կը մատուցանէ գեղջուկին։

— Բայց սուրկա չուր է կ՝ըսէ միամիտ մչակը։

— Ինչո՛ւզ պէտք, դուն խմէ՛ անդամմը, պիտի տեսնես որ չուր չէ։

Գեղջուկը կ՝առնէ դաւաթը, լեզուին ծայրով համը կը նայի, եւ ան ամբողջը մէկ կուլ կուտայ։ Աչուընները կըսկսին վառիլ։

— Ի՞նչ ըրիր, կը հեղնէ սատանան, քիչ մնաց որ դաւաթն ալ միասին վար ղրկէիր։

— Օ՛հ, հրաշալի հեղուկը, կը գոռայ գեղացին՝ եւ հրճուանքով լեզուն կը չաչեցնէ։

— Քեզի չէի՞ ըսեր։

— Ջմայլելի՛, հրաշալի՛, կեանքիս մէջ ասանկ աղուոր բան չեմ խմած։

— Հատ մըն ալ կ՝ուզե՞ս։

— Կը կենա՞ս, հապա . . .

Դաւաթ մըն ալ կը խմէ, յետոյ ուրիշ մըն ալ, եւ հետզհետէ ա-ւելի ոգեւորուելով՝

— Օ՛հ, բայց այս իրա՛ւ հրաշք կը գործէ, ինքզինքս քսան տա-րու կըզգամ, կը գոչէ, սա կինս կանչէ, թող ա՛ն ալ խմէ, գա ակ-ներս ալ կանչէ, հայրս ալ թող գայ . . .

Բիչ վերջը՝ ամբողջ ընտանիքը հաւաքուած է գեղջուկին չուրջը։

— Եկէ՛ք, խմեցէ՛ք, կ՝ըսէ այս վերջինը՝ կէս մը գինով. խմե-ցէ՛ք եւ չատ պիտի ապրիք. սատանան վկայ՝ ասանկ հրաշալիք տեսնուած չէ։

Սատանան կը խայտայ կեցած տեղը՝ տեսնելով որ առաջին մէկ քանի գաւաթներէն վերջ, գեղջուկը արդէն իսկ մոռցած է Աստու-ծոյ անունը։

Արբեցութիւնը կը չարունակուի, մեծ ու պզտիկ կը խմեն ու կը խմեն, եւ քանի՛ անոնք կը խմեն, սատանան այնքան աւելի ահի՛ կ՝ունենայ հրճուելու։

— Լեցո՛ւր, կնի՛կ, լեցո՛ւր, կը գոռայ գեղջուկը՝ բոլորովին գի-նովցած. լեցո՛ւր, ապա թէ ոչ՝ գլուխդ կը ճղմեմ։

Ու կըսկսի պարել։

— Ամօթ չէ՞ որ կը պարես, կ'ըսէ կինը, եւ ինքն ալ կը պարէ անոր պէս։

Միայն դեղջուկին ծերունի հայրն է որ անհանգիստ կ'ընդունի այդ իր սխալանքէն։ Աստուածամօր եւ առաքինի մարդ՝ առակումով կը դիտէ այդ տեսարանը, եւ ի վերջոյ՝

— Ինչպիսի՞ք, ի՛նչ եղաք, կը դոչէ. ամէն մարդ կ'աչխատի եւ դուք այստեղ կը պարէք։

— Դատա՛ր մըն ալ, տէ՛ր չանաստակ եւլէլիք կնիկ, դատա՛ր մըն ալ կը պոռայ դեղջուկը։

— Հատ մըն ալ խմենք, կը ձայն է կինը։

Կը խմեն ու կը պարեն։ Բայց անա ծերունի հայրը ոտքի կ'ելլէ, եւ անոր չրջելով օդին կը թափէ։

Հողագործը կը կատզի, ազատանալից չարժումով մը հօրը վրայ կը խոյանայ, եւ գայն կը խոչտանգէ՝ պոռալով։

— Անպիտա՛ն, ատա՛նկ հրաչալի պահ մը ոչնչացուցիր, ձո՛ր չատ . . . ոտակի՛ս . . . սա՛ նայէ, կոթիլ մը անգամ չէ մնացեր։

Ծերունին կ'արտասուէ։

— Մե՛ղք կը գործէք կոր, մի՛ղք, կ'ըսէ հեծկլտալով, վախցէ՛ք Աստուծմէ, Աստուած ձեզի ցորեն տուաւ որ ուտէք եւ զինքը օրհնէք ու դուք այդ ցորենէն զժոխային հեղուկները կը պատրաստէք եւ ձեր արարիչը կը հանուատէք։

Բայց ոչ ոք մտիկ կ'ընէ այս խմաստութեան ձայնը։ կը խմեն՝ ինչ որ մնացած է դատարկելու չատակը, կ'երգեն ու կը պարեն, կը հայհոյեն ու կ'անիծեն։

Դեղջուկը՝ հօրը արգանքները կը հեղեղ դիւային քրքիջներով։

Ու սատանան հետզհետէ աւելի կը հրճուի։

Ը

Ամիսները կ'անցնին, սատանան միշտ օղի կը պատրաստէ, եւ այս անգամ ա՛յնքան առատ որ տեղերդը տակառներու մէջ կը պահեն։ Հրաչալի հեղուկին պատմութիւնը կը չրջի բերնէ բերան, եւ ամբողջ գիւղը օղիի ցանկալութեամբ կը վառի։ Դեղջուկը եւ իր ընտանիքը ամէն օր գինով են։ կը խմեն ա՛յնքան որ ամէն մարդկային զգացում տակաւ կը բթանայ իրենց քով։ Ա՛լ ոչ գործի ուշնին, ո՛չ խղճմտանք. աղքատի պատառ մը հաց տալն անգամ չատ կը տեսնեն։ Չար են նաեւ իրարու համար, եւ չարունակ մէկզմէկ կը վտանգեն։ Իսկ Աստուծոյ անունը մոռցած են անգործ կերպով։ Միայն սատանան կը յիչատակեն։

Դեղջուկին երբեմնի թշնամիները կը բարեկամանան անոր հետ՝ հրաչալի հեղուկէն խմելու համար։ Անոնք կը չողոքորթեն, կը տանն չարունակ, իրենց ամէնէն մարդկային, ամէնէն նուիրական զգա-

ցումները ուռնակոխ կ'ընեն՝ մի՛միայն օղիին սիրոյն։

Օր մը, դեղջուկը խնճոյքի կը հրաւիրէ զանոնք, ինչպէս նաեւ դիւղին ջոջերը։ Կ'արբենան ժամերով՝ մինչդեռ դեղջուկին կինը՝ խմելով հանդերձ կը մատուսակէ։

Եւ ահա սատանան դաղտնօրէն կը դպչի դաւաթի մը ու կը թափէ մէջի օղին։

Դեղջուկը՝ կարծելով թէ կինն է թափողը, կը բարկանայ ու կը հայհոյէ։

— Սատկելի՛ք չուն, ինչո՞ւ ուշադրութիւն չես ըներ, ինչո՞ւ թափեցիր . . . ։

Այդ երբեմնի սատուածավախ մարդը՝ որ նոյն իսկ իր միակ հացը գողցողին համար Աստուծոյ բարիքը կը հայցէր, հիմայ կը կատղի, եւ ինչպէս որ իր հայրը ձեծած էր, այնպէս ալ կինը կը ձեծէ դաւաթի մը օղիի համար։

Մինչդեռ կը փակուի, կը չարուշտակեն խմել, գլուխները կը տաքնան, եւ ամէն անկիւնէ մէյմէկ ձայն կը բարձրանայ։ Ամէնքն ալ կ'ուզեն որ իրենց խօսքին ականջ կախուի, իրարու հասցէին անհամ ու անվայել ակնարկութիւններ կ'ուղղեն, իրարու կը հայհոյեն։ Մէկը կ'երգէ, ուրիշ մը չուզեր որ երգէ, եւ ահա կռիւ։ Ընդհանուր խառնակութիւն մը ծայր կ'առնէ սենեակին մէջ, եւ բոլոր այդ պատկառելի ծերունիները որոնք երբեմն մէյմէկ առաքինութեան տիպարներ էին եւ մինչեւ անգամ մրջիւնի մը վրայ կոխելէ կը զգուշանային, իրար կը ձեծեն, իրար կը բզքտեն, կը պոռան ու կը կանչեն, իրար կը վիրաւորեն։ Եւ անէծքներն ու հայհոյութիւնները իրարու կը յաջորդեն անընդհատ, հարուածները կը բազմապատկուին, վայնասունը կը մեծնայ։

Եւ սատանան՝ անտարբեր հանդիսատես՝ կը հրճուի ու կը խայտայ։

Ջ

Երեք տարուան պայմանաժամը լրացած է։ Բնհեղեղեցուղ կ'իջնէ դժոխքէն, կուգայ կը դտնէ իր արբանեակը, ու կը հարցնէ.

— Ի՞նչ ըրիր նայիմ, այսօր կը լրանայ խնդրած պայմանաժամդ։ Հոգի չանեցա՞ր։

— Հոգի՞ . . . քանի՞ հատ կ'ուզէք՝ կը պատասխանէ սատանան՝ ինքնավստահ չեչտով մը։

— Գոնէ դիւղին կէսը պէտք է չանած ըլլաս։

— Ես ամբողջ դիւղը չանեցայ։

— Իրա՞ւ . . . ։

— Այո՛, ամբո՛ղջ դիւղը . . . ես ա՛լ այստեղ գործ չունիմ, ոբովհետեւ ամէնքն ալ ձեղի հպատակ դարձուցած եմ. ես ա՛լ ուրիշ տեղ պիտի երթամ, ուրիշ հոգիներ պիտի չահիմ, հիմայ մնաւանդ որ այսքան անվրիպելի մէջոց մը գտած եմ։

— Բայց ի՞նչ մէջտեղ է աաիկա։

— Պարզ հեղուկ մը՝ որ սակայն սոսկալի աշղեցութիւն մը կը ղորձէ . . . Լակէ՛ք որ տեսնէք։

Երկուքը մէկ կը սկսին չըմլել դիւղին մէջ։

Ամէն կողմ ապականութիւնը ծաւալած է, որովհետեւ ամէն մարդ օղի կը խմէ։ Հայհոյանք, ծեծ, կռիւ, մարդասպանութիւն, գողութիւն ու անձնասպանութիւն սովորական բաներ դարձած են դիւղացւոց համար։ Անոնք ամէն անօրինութիւն կը դործեն՝ օղի ձեռք բերելու համար։ Անոնք այլեւս չեն աշխատիր։ Անոնց բարքերն ալ խաթարուած են, անոնց ընտանիքներն ալ ապականած են, եւ անոնց ծերերուն արդարութիւնն ալ եղծուած է։ Մ՛ալ առջի պէս անասնասիրութեամբ չեն գտներ, այլ իրենց վճռով կը նպաստաւորեն բոլոր անոնք՝ որոնք ամէնէն աւելի օղի կը բերեն իրենց։

Բհհեղկերուղ եւ իր արբանեակը կը չըմլին ու կը տեսնեն այս ամէնը։

Դեղացիք սկսած են ա՛յն սասիկան սոսոտութեամբ խմել՝ որ ոաքի վրայ կենալու կարողութիւնին անդամ կորսնցուցած են։ Այն հեղուկը որ իբր թէ իրենց ոյժ պիտի տար, իրենց անօթութիւնը պիտի անցընէր, իրենց վիչտերը պիտի ամոքէր, կը սկսի բոլորովին հակառակ արդիւնքները տալ։ Ան միայն մահ կը սիւէ, միայն աւեր, միայն արիւն ու արցունք։ Դիւղացիք կը խմեն, ու խոզերու պէս կը թաւալին ցեխերու եւ աղտոտ ճահիճներու մէջ։

— Օ՜հ, այս արդիւնքը հրաչալի բան է, կը գոչէ Բհհեղկերուղ. բայց այս ի՞նչ հեղուկ է որ այսպէս կերպարանափոխեր է այս մարդիկը

— Օղի է, պատդապէս օղի, եւ ուրիշ ոչինչ։ այս մարդիկը՝ առաջ աղուէսի պէս խորամանկ էին, եւ դուբ տեղը թակարդներ կը լարէի իրենց ոտքերուն տակ. բայց երբ սկսան օղի խմել՝ դայլի պէս անդութ դարձան. եւ երբ աւելի խմեցին՝ անա այսպէս խոզերու նմանեցան եւ անոնց պէս ցեխերու մէջ կը տապլտկին։

— Հրաչալի՛, հրաչալի՛. . . սասնք որչափ սահին որ օղի եւ կամ անոր ապղեցութիւնը գործող ուրիշ հեղուկ մը ունենան, դժոխքի հպատակ պիտի մնան . . . չնորհաւորու թիւններս։

— Ուրեմն դո՞հ էք իզմէ, Տէ՛ր, կը հարցնէ սատանան հպարտութեամբ։

— Անհունապէս դոհ . . . իմ բոլոր ծառաներուս մէջ դուն արժանաւորագոյնն ես, քեզի պիտի տամ լաւագոյն վարձատրութիւնը . . .։

ԱՐԱՄ ԱՆԴՈՆԵԱՆ

ԿԱՆԱՉ ՎԱՆԴԱԿ

Կանանչ վանդակին
Մուխ ցանկին ետեւ
Կը շարժի մեկին՝
Ստուեր մը թեթեւ։

Ո՞վ ԹԷ ի՛նչ ըսեմ,
Թռչո՞ւն կամ հուրի՞,
— Վանդակն է նսեմ
Ու լուրն կարի։

Ռահանի Թաղա՞ր
Մ'է արդեօք եւ կամ
Ջեռք մ'ու հողմահար,
Ստուերն այն տարտամ։

Վանդակն է մթին
Շիրմի մը հանգոյն,—
Դռնակն անդունդին,
Լո՛ւռ, ստուերամոյն։

Ա՜յլ ցո՞յց հրաշքի,
Տժգոյն ու թեթեւ
Կայծ մը կը ծագկի
Վանդակին ետեւ։

Ու ծուխ մ'բպիտակ
Եւ նըրբին կարի,
— Ժապաւէ՞ն, ժանեակ,—
Անտի կ'երկարի։

Եւ անցորդը որ
Կ'սմցնի մըտազբաղ,
Հառաչ մ'անսովոր
Կը լսէ, աւա՜ղ։

Եւ այդ վանկին մէջ
Կը լայննայ մեկին
Ջերմ կարօտն անշէջ
Պայծառ երկինքին։

Անցորդը ասկայն
Կ'երթա՛յ, չի՛ կենար,
Անհուն ճամբէն լայն
Կեանքին փրկարար։

Մինչ յոյսէն հեռու,
Դառնօրէն խաղաղ,
Լըռին սէրերու
Վանդակն է դագաղ։

ԿԱՐՕ

ԹՕԼՍԹՈՅ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ

Փ

Արուեստին հանդէպ Թոլսթոյի ունեցած վերաբերումը պարզելէ առաք, ընթերցողին համար դժուար չէ դուշակելը թէ ինչ ազդեցութիւններու տակ կազապարուած պիտի ըլլայ Արուեստին Թոլսթոյական սահմանը։ Ըսի որ «Qu'est-ce que l'Art ?»ի հեղինակը կզգուշանայ իր դիրքին մէջ յուզուած հարցին ուղղակի պատասխանելէ, եւ կարելի եղածին չափ ցրուած վիճակի մէջ կը ներկայացնէ իր այն համոզումները որոնք արուեստը իր տեսակովը կը սահմանեն։ Տեղ մը մինակ, Թոլսթոյ կը հարկազրուի այդ սահմանին չրջագիծէն քանի մը մասեր իրար կցել ու ներկայացնել իրեւ պատասխան «Ինչ՞ է Արուեստը»ին։

«Արուեստը, կըսէ հոգ, գործունէութիւն մըն է որ կարող կընէ մարդը կարգ մը արտաքին նշաններով զիտակցօրէն ազդել իր նմանները վրայ, անոնց մէջ ծնունդ տալու կամ վերակենդանացնելու համար իր ունեցած զգացումները»։ Բայց Թոլսթոյ չգոհանար ասով։ Ցաջորդական գլուխներու մէջ հետզհետէ կը բացատրէ, կընդլայնէ ինքնին չատ պարզ բայց թերի այս սահմանը եւ այդ հիմերուն վրայ կը բարձրացնէ իր երազած գաղափարական Արուեստը։ Ուրեմն ճանչնալու համար Թոլսթոյի գծած սահմանին ամբողջ չրջագիծը, պէտք է աչքի առջեւ ունենալ այդ լրացնող մասերն ալ։

Արուեստը Արուեստին հանար նշանաբանը ընդունելէ հետու Թոլսթոյ ընդհակառակը մեծ նպատակ մը, վսեմ դեր մը կը տեսնայ իր երազած «դրեթէ կոյս» արուեստին մէջ։ Կրօնքին կամ բարոյականի կեանքին ծառայելու դերը։ «Արուեստը կըսէ, մարդկութեան մարմինին բարոյական անդամներէն մէկն է ու անկարելի է զայն անջատել . . . Այն վարկեանէն իսկ երբ կրօնքին գիտակցութիւնը մեր գործերուն առաջնորդ սլիտի ըլլայ, այսօրուան արուեստին պիտի յաջորդէ ընդհանրական, հոգեպարական արուեստը։ Այն ատեն արուեստը պիտի դադրի ըլլալէ այն, ինչ որ է այսօր, այսինքն վաչխառերութեան եւ բթացումի միջոց մը, եւ յառաջդիմութեան միջոցը պիտի ըլլայ մարդկութեան համար որ պիտի քալէ դէպի սէր, դէպի միութիւն, եւ դէպի երջանկութիւն»։ Իր այս պաչտօնէն զատ ճչմարիտ Արուեստը, ան դոր Թոլսթոյ կուզէ կանգնած տեսնել հիմակուանին փլատակներուն վրայ, ուրիչ մեծ դեր մըն ալ ունի կատարելիք. «Մարդիկը միեւնոյն զգացումներով իրարու հետ կապելու» դերը։ Այս վերջինին վրայ մանաւանդ ուչադրութիւնով պէտք է նայիլ, քանի որ Թոլսթոյի կազապարած Արուեստին չէնքը իր ծանրութեան կարեւոր մէկ մասը կը կեդրոնացնէ այս հիմին վրայ։

Այն արուեստը որ մարդկը իրարու չմօտեցներ, որ սէրը, բարոյականը չվարդապետեր անարժան է այդ անունին։

«Եթէ մարդկ կարողութիւնը չունենալին արուեստին միջոցաւ իրարու հետ հաղորդակցելու, հասկնականաբար հիմակուընէ ուելի վայրենի, ուելի անընկերական եւ ուելի ատելավառ պիտի ըլլային իրարու հանդէպ»։ Ճշմարիտ արուեստը Քրիստոնէութեան բարոյականովը առջորուած արուեստն է, «պէտք է հեռացնել եւ արհամարհել բոլոր միւսները» — որոնք անոր սահմաններէն դուրս կիյնան, որոնք «ուրիշ նպատակ չունին բայց եթէ զեղխութեան տարածումը, . . . որոնք մարդկութեան յառաջդիմութեանը օգնելէ հեռու, անոր երջանկութեանը իրականանալուն մեծագոյն արգելքը» կըլլան — որովհետեւ ատոնք «միացնելու տեղ իրարմէ կը հեռացնեն մարդիկը»։ «Գիտութիւնը, կըսէ Թոլսթոյ փակելով «*Q'est-ce que l'Art?*»ի էջերը, օր մը թերեւս պիտի գտնայ արուեստին համար ուելի բարձր եւ նոր գաղափարական մը, եւ արուեստը գայն պիտի իրականացնէ, Բայց մեր ժամանակին համար արուեստին պաշտօնը յստակօրէն դծուած է՝ մարդոց մէջ եղբայրական միութեան իրականացումը»։

* * *

Մինչ զարմանքով պիտի եմ. — Եւ անոնք որ հետաքրքրուած են իմաստասիրութեան կամ մարդկային միտքին ուրիշ ո եւ է մեկ գործնէութեան պատմութիւնովը, կրնայ վկայել Թէ ինչպէս մարդը գաղափակերպութեան մէջ յառաջդիմած է ոչ թէ միակ ուղիղ ճամբու մը մէջէն քալելով այլ մեկ ծայրայեղութենէն միւսին ցատկելով. Մինչեւ ճամբան — այն որ, երեւոյթէն դատելով, ամենէն արագահասկանալին պիտի հանդիսանար — գոյութիւն չէ ունեցած մարդկային միտքին համար, որ դէպի առաջ քայլ մը առնելու առեն, փոխանակ գայն իր առջեւը գտնուած ճամբուն մէջ առնելու, յաճախ նախընտրած է աւազներին գլխովին հակառակ ծայրայեղութեան մէջ ոսանելու։ Պատմութեան մէջ, քով քովի վաղող երկու հոսանքներու պէս եղած է գաղափակերպութեան ընթացքը եւ մարդուն միտքը իր յարատեւ գործնէութեան մէջ, անընդհատ մեկէն միւսին մէջ նետուած է։

Բարբարոս Ներսէսն օրին մեկը յանդգնած Քրիստոսի մաքուր պարզ վարդապետութիւններուն մէջ կը գտնայ ինքզինքը, բայց յաջորդ ոսանումով մը նորէն կիյնայ միջնադարեան անկրօնութեան գիրկը, յետոյ կը նետուի այդ ըմբռնումներուն գլխովին հակառակ բարեկարգութեան մը մէջ։ Նոր ոսանումով մը Վօլթէռի օրերուն անկրօնութեան հոսանքին մէջն նետէն, բայց հակահոսանքը չուտով կուգայ կը խլէ մարդկութիւնը, որ հիմա ալ կրօնական նոր վերածնութեան մը մէջ կը գտնայ ինքզինքը, անկէ կանցնի անտարբերութեան մէջ, կը վերադառնայ միտքի քակտնութեան ու այսպէս

չարունակաբար,

Իմաստասիրութեան պատմութիւնը մ'է աւելի ակներեւ հակասութիւններու եւ ծայրայեղութիւններու մէջ տատանելով կը բարձրանայ մինչեւ մեր օրերուն տիրող ըմբռնումներուն, նոյնը հասած է նաեւ գրականութեան մէջ, նա'ւնը՝ գեղարուեստի ամէն ճիւղերուն մէջ։

Ուրեմն, եթէ աչքի առջեւ ունենանք միջավայրը եւ տիրող ըմբռնումները որոնց մէջ կը ծնի Թոլսթոյի վարդապետութիւնը, պիտի տեսնանք որ իմաստասէր-կոմսին հիմնած վարդապետութիւնը ամենաբնական եւ տրամաբանական երեւոյթներէն մէկն է մեր օրերուն հոգեբանութեան։

Թոլսթոյ իր խիզախ միտքով, յանդուգն նկարագիրով, անձուկ, անհանգրուանելի եւ փառատենչ ոգիով չկրնար հաւանիլ իր միջավայրին ու հակասելու համար անոր ըմբռնումներուն կընայէ աւտնց ճիշդ ու ճիշդ հակառակները։ Եկեղեցիին եւ ընկերութեան գեղծումներուն, փառասիրութիւններուն դէմ առաջին պայքարու քրիստոնէութիւնը կը քարոզէ եւ տուխուպորները կը պաշտպանէ։ Գրականութիւնը քրիստոնէութեան կուզէ ծառայեցնել։ Գեղարուեստին ամէն մէկ ճիւղը կհանգչին մէջ բարոյականը ներարկելու մէյմէկ գործիք կը դառնայ եւ «Արուեստը արուեստին համար» նշանաբանին ծայրայեղութեան դէմ ինքն ալ «Բարոյական»ին՝ ոչ նուազ ծայրայեղութեան տարած նշանաբանովը կը զինուի։ Qu'est-ce que l'Art?ի ամէնէն լուրջ եւ աղուոր էջերուն մէջ անգամ — որոնք ժամանակակից գրականութեան ու մասնաւորապէս քանասեղծութեան կը վերաբերին — Թոլսթոյ չէ կրցած ձանձրել իր նկարագրին այս չհաշտող դիծը։ Ժամանակակից գրականութեան նուիրուած այդ քննադատութիւնը բոլորովին ինքնատիպ պարզութիւնով մէկիկ մէկիկ կը ցուցադրէ Արեւմուտքի մեր օրերուն գրականութեան կարգ մը թերութիւնները եւ անոր անխմաստ, անհեթեթ ծայրայեղութիւնները, թէեւ ինքն ալ տեղ տեղ իր անսանձ թափէն մղուած անխուսափելի ծայրայեղութիւններուն մէջ կը ցլտրի։ Ուրեմն, հասկնալու համար Թոլսթոյն, պէտք է աչքի առջեւ բերել այն բոլոր խիզախ ձգտումները, սեւեռեալ մտածումները եւ վերջապէս այն ինքնատիպ տիզրունքները որոնք իր իմաստութեան հիմը կը կազմեն եւ որոնք յանդուգն եւ անհանգրուանելի քննադատ մը կը դարձնեն զինքը։ Ու այն ատեն՝ կարելի պիտի ըլլայ անմեղադրելի, վերացական Թոլսթոյականութեան մը խորը դնալ չա՛ս ազատ, չա՛ս խելքի մօտ գաղափարներով.

Qu'est-ce que l'Art?ի մէջ ժամանակակից գրականութիւնը քննադատող էջերը լաւագոյն տրամաբանութիւնով պրուածներն են մեզ ամէնէն չատ հետաքրքրողներն են։ Թոլսթոյ իր լեզուին ամէնէն սուր սլաքները կը տեղացնէ մասնաւորապէս ֆրանսական եւ անոր ազդեցութեանը տակ աճող գրականութիւններուն մէջ յայտնը-

ուղ անպոյն, հիւանդոտ նոր ձգտումի մը դէմ։ Այս ձգտումը անորոշ, առեղծուածային, անհասկնալի ըլլալու ճիգն է որ «բոլոր անկապակցա գործերուն մէջ արժանիքի պայմանը դարձած է»։ «Անոնք որ, կըսէ· այս գարուն առաջին կէսին հիացան կէօթէի, Շիլլերի, Միւսէի, Հիւկօի, Տիկընսի, Պեթովընի, Շօբէնի, Բոֆաէլի, Տը Վինսիի, Միքէլ–Անժի, Տըլաբօչի վրայ, ոչինչ կը հասկնան այս նոր արուեստէն, անոր արտապրութիւնները մէկմէկ տխմարութիւն կընդունին եւ կուզեն մոռնալ զանոնք։ . . . Կեղծ կամ անարժէք արուեստն է որ ճշմարիտ արուեստին տեղը գրաւած է։ Մեր օրերուն ընկերութիւնը բանաստեղծութեան մէջ՝ Պօտլէռի, Վեռլէնի, Մօռէասի, Իպսէնի, Մէթերլինքի առջեւ կը վերտնայ· նկարչութեան մէջ՝ Մոնէի, Մանէի, Բիւվիս տը Շավանի, Պըրն–Ճոնէսի, Սթըք-Պէօքլինի առջեւ ու երաժշտութեան մէջ՝ Վակների, Լիսցի, Բիչարտ Սթրաուսի առջեւ եւ սակայն այդ ընկերութիւնը անկարող է ո եւ է արուեստէ հասկնալու, ըլլա՛յ ան բարձր կամ պարզ։ . . . Արուեստին նուիրական պաշտօնն է կատարեալ պարզն ի մարդկի եւ հասկնալի ըլլալ։ . . . Ճշմարիտ, բարձր արուեստը առանկ եղած է միշտ։ Իլիականը, Ողիսականը, Իսահակին, Յակոբին եւ Յովսեփին պատմութիւնը, Հրեայ մարգարէներուն գիրքերը, Սաղմոսները, Աւետարանի առակները, Սաքիա Մունիի պատմութիւնը, վիսանները· սրբազներդութիւններըը, ամենաթաթիր զգացումներու հաղորդ կընէ մեզ եւ աներկա պատճառ մը չէ որ այնչափ դիւրաւ հասկնալի ըլլան այսօր առօնք մեզի, զարգացած ըլլանք կամ ոչ, որքան էին առիէ առաջ երբ մարդիկ մեր դարուն գործառնութեան աւելի տգէտ էին»։

Բայց ժամանակակից գրականութեան մէջ չե՞ն ապրած կամ չի կա՞ն հեգինակութիւններ որոնք նոյն իսկ Թոլսթոյի հասկցած արուեստին բարձրութեանը հասած ըլլան։ Ռուս խմաստասէրը «ապագայի արուեստ»ին պարզ ու մատչելի ըլլալը յայտարարելէ ետք կընդունի անոր «գրեթէ կոյս» ըլլալը։ Տեսակ մը փախուստի ճամբայ այս «գրեթէ»ն որ հակայ պատասխանատուութենէ մը կը փրկէ զինքը եւ կարող կընէ ժամանակակից գրականութեան մէջէն զատել բոլոր այն գործերը որոնք ալիսի կրնային իրենց տեղերը ունենալ ապագայի գրականութեան այդ «գրեթէ կոյս» գեռնին վրայ։

Իրաւ է որ Թոլսթոյ այդ ընարութիւնը ըրած ատեն աչքին առջեւ ունի իր կրօնա-խմաստասիրական ինքնատիպ ուղղութիւնը, որուն կ'ուզէ բռնազբօսիկօրէն պատչաճեցնել գատած հեղինակութիւններուն ոգին, բայց այնքան ճիշտ, այնքան խնամով եւ ուղիղ դատողութիւնով եղած է ան որ մարդ կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ Ռուս խմաստասէրը նախընտրած է իր ամենէն աղուր ու ջինջ գաղափարները անգամ պղտորել յամառ եւ անխուսափելի Թոլսթոյականութեան ակզբունքներովը։

Մանրամասնօրէն գատակարգելէ ետք «Ճշմարիտ Արուեստ»ին

բոլոր բաժանումները, եւ առորաբաժանումները, կը յարէ:

«Եթէ կրօնական բարձրագոյն կամ հասարակ արուեստի օրինակներ ուզուէր ինձմէ, ժամանակակից արուեստին մէջէն ցոյց պիտի տայի Վիկթոր Հիւկոյի les Miserables եւ les Pauvres gens։ Տիքընսի գրեթէ բոլոր նորավէպերը, պատմուածքները կամ վէպերը, ինչպէս, Tale of two cities, Chimes եւն։ Պիչըր–Սթօի «Թովմաս եղբօր Տնակը»ն Տօսթօեւսկիի «Մեռեալներու տունը»ն եւ ուրիշ քանի մը վէպերը, Ճօրճ Էլիըզի Adam Bide

«Արդի նկարչութեան մէջ, տարօրինակ է ըսել, գրեթէ գոյութիւն չունին, մանաւանդ նշանաւոր նկարիչներու գործերուն մէջ անանկիներ որոնք կարենային հաղորդել Աստուծոյ եւ մերձաւորին հանդէպ քրիստոնէական սիրոյ զգացումը ... Ընդհակառակը, կարելի է հանդիպիլ, թէեւ ցանցառօրէն, քիչ ճանչցուած նկարիչներու այն գործերուն որոնք սիրոյ եւ գթութեան չքացումները կարտայայտեն: Կը յիշեմ օրինակի համար Լանկլիի մէկ նկարը։ ... Կը յիշեմ նոյնպէս ֆրանսացի նկարիչ Մօրլօնի մէկ նկարը որ վտանգուած նաւի մը օդնութեան հասնող ազատարար նաւակ մը կը ներկայացնէ։ Դեռ կա՛ն ասանկ նկարներ որոնց մէջ մասնաւոր համակրանքով մը ներկայացնել ուզուածները։ Այսպէս է Միլէի l'Angelusը, եւ մանաւանդ Homme à la houe ն, Ժիւլ Պրեթօնի, Լէրմիտի, Տըֆրէկըլի նկարները եւն»:

Բացայայտ է որ Թոլսթոյ ոչ միայն զգացումը եւ գաղափարը, իրենց բարձրութեան եւ աղնուութեան բոլոր զգացումներով կը փնտռէ արուեստին ամէն ճիւղերուն մէջ, այլ նաեւ զանոնք կը գերադասէ գեղեցիկէն որ արուեստին հետ նոյնացած է կարծես մեր լեզուին մէջ։ Գեղեցիկին եւ անոր բարձրացնող, ազնուացնող ազդեցութեան ուրացումը որ «Qu'est–ce que l'Art ?»ի բոլոր էջերուն մէջ կը կրկնուի հեղինակին յատուկ յամառ յանդգնութեամբ, Թոլսթոյի իմաստասիրութեան յատկանիշներէն ամենէն տխուր եւ տկարացնող կողմը պիտի մնայ։ Իր յիշած օրինակներէն իսկ, որոնք «Ապագայի Արուեստին» մէջ պիտի կրնային տեղ մը գտնել, իր կարծիքով, արդեօք նոյն վեհ եւ մարդասիրական զգացումները պիտի կրնա՞յին հաղորդել մեզի, եթէ կապուած ըլլային իրենց ոճերուն, նկարագրութիւններուն եւ երանգներուն մէջէն չնչող Գեղեցիկին ոգիէն։ Նոյն իսկ իր Արուեստի արտգրութիւններ պիտի կրնա՞յին ընդունիլ առանց գեղեցիկին գրօչմը ունենալու իրենց վրայ։ Թոլսթոյ, ինքը անգամ, հակառակ իր ուրացումներուն, չկրնար ասանկ վճիռ մը արձակել ... ինչպէս տեսանք կը բաւականանայ Գեղեցիկին ու անոր ազդեցութեանը, մեր ըմբռնումներէն տարբեր ձեւի մը մէջ կազապարուած իմաստ մը տալով։

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

ՀԻՒԱՆԴ ՄԸ ԻՆՉՊԷՍ ԽՆԱՄԵԼՈՒ Է

Երբ հիւանդ մը երկար ժամանակ միեւնոյն սենեակի մէջ անկողնոյ կ'ծառայէ, պէտք է նոյն սենեակը մեր ուշադրութեան արժանի լինի, առողջապահական օրինաց համաձայն զայն տրամադրելի ընելու համար, պէտք է օդափոխութեան եւ ջեռուցման վրայ հսկել, պէտք է խոնաւութենէ զուրկ, նաեւ դէմնէն բարձր դիրք ունենայ եւ օրը մի քանի ժամ արեւը ներս թափանցէ։

Օդը ուտեստի սառեցման թերեւս ալ աւելի անհրաժեշտ մնունդ մ'է. մարդս կարող է երկար ժամանակ անօթութեան դիմանալ, իսկ առանց օդի 25 վայրկեանէն աւելի տալրիլ անկարելի է, հիւանդի մը համար օդը ոչ միայն կաղդուրիչ եւ կենսական պէտք մ'է, այլ եւ իբրեւ դեղ բուժումը կը յաւաջացնէ։

Օդը կազմուած է ածխածնի, թթուածնի, ազօթ եւ այլ կազերու խառնուրդէ մը, որուն կենսական մասերն է թթուածինը, որ թոքերու մէջոցաւ մարդուս արեան մէջ խառնուելով ածխածինի կը վերածուի։

Հետեւաբար երբ սենեակի մը մէջ միեւնոյն օդը երկար ժամանակ չնչուի, մէկ կողմէն թթուածինը կը նուազի եւ միւս կողմէն ալ ածխածինը կ'աւելնայ, նոյն օդը երթալով անչնչելի եւ վնասակար եակ կը դառնայ։

Հիւանդ մը առհասարակ առողջէ մը աւելի թթուածին կ'ապառէ, որով թէ՛ իւր կենսական պէտքը հոգալու եւ թէ՛ հիւանդութեան ըսպառած մասը լրացնելու համար չարունակ մաքուր օդի պէտք ունի։

Առանց հիւանդի վրայ ազդելով սենեակի օդը չարունակ փոխելու համար, հիւանդանոցներու եւ մեծ հաստատութիւններու մէջ չատ տեսակ միջոցներ կան, որոց վրայ խօսիլն աւելորդ կ'համարիմ. զի իմ նպատակս հիւանդանոց մը չվերնել չէ, այլ ամեն ընտանիքի հիւանդի մը սենեակին օդափոխութեան հսկելու միջոց մը ցուցնել է։

Այս նպատակին հասնելու համար ունինք դուռ եւ պատուհան. աւելի դերազան է պատուհանը կէս մը բանալ, այնպէս որ ներս մտած օդն հոսանքը հիւանդին մահճակալի կողմը չի լինի։ Հիւանդապահն պէտք է հսկէ պատուհանի բացուածքին, ի հարկին գոցել կամ ալ աւելի բանալ, որ ոչ միայն օդափոխութեան կ'օգնէ, այլ եւ ամառ եղանակի մէջ սենեակը զովացնելու կ'ծառայէ. բնական է թէ ձմեռ ժամանակ ալ սենեակը կ'պաղեցնէ, որով հիւանդապահն միեւնոյն ժամանակ թէ սենեկին տովահարման եւ թէ ջեռուցման հսկելով, երբեմն մին կամ միւսը կ'աւելցնէ կամ կ'նուազնէ. այնպէս որ սենեակի մէջ նոր մտնող մը, դուրսի օդէն տարբերութիւն չի գտնէ։ Այս կէտը չատ փափուկ է թէեւ քիչ մը զժուար գործադրելի, զի հիւանդի մը սենեկին մէջ միչտ անախորժ հոտեր արձար-

ծող պատճառներ կան, միեւնոյն ժամանակ հիւանդը մսեցնելու երկիւղն, որ անհիմն է։ Եթէ սենեկին ջերմութիւնը չափաւորենք եւ ղենքն ալ չափաւորապէս ծածկենք, հիւանդը երբեք իւր չնչած օդէն չի մսիր։ Ար դէնատ ողջապահական սենեկի մը իտէալն է բարեխառն միջավայրի մէջ զով եւ մաքուր օդ չնչել. դիչերն իսկ սենեկի հովահարման հսկելու է, զի այսօր ամենուն ծանօթ է թէ՝ թոքախտաւորներն ցորեկը բացօդեայ կ'ապրեցնեն եւ ամառ դիչերներն պատուհանները բաց սենեկի մէջ կը ննջեն. իսկ ձմեռը կէս բաց եւ կամ ուրիչ միջոցներ կ'գործածեն, որոնց նպատակն է միչտ սենեկի օդը փոխել. թոքախտաւորները փոխանակ զով օդէ վնասուելու կ'օգտուին։

Սխալ է այն դաղափարն թէ սենեկին դուռը բանալը պատուհանի բացուածքի տեղ կ'բռնէ. ընդհակառակն, այսպէսով սենեակը կը պաղեցնենք եւ տան մէջ դտնուած ապականեալ օդը ներս կ'առնունք։

Հիւանդին քովը սենեակը հովանրելով հիւանդինին հետ հազորդելն անբաւական է իրրեւ մաքուր օդ, միեւնոյն ժամանակ հիւանդին սենեակը պաղեցնելէ դերծ չէ, սակայն այս եղանակը կարելի է գործադրել, երբ հիւանդին սենեկի պատուհանը ո՛ եւ է բանաւոր պատճառաւ մը չենք կրնար բանալ։

Ամեն պարագայի մէջ հիւանդին օդը փոդոդէն ուղղակի գալու է չարունակ, ասի բժչկին տալիք դեղերուն մեծ աչակից է։

Երբեմն սենեկի օդը մաքրելու եւ կամ գարչահոտութիւնները վանելու նպատակաւ տեսակ տեսակ ծխումներ կ'ընենք, կարելի է որ ծխումներու հոտը՝ միւս գարչահոտութիւնները ծածկէ, սակայն այդ հոտերը միչտ կան եւ կը մնան սենեկին մէջ, միայն թէ մենք չենք զգար եւ ծխումն ալ ո՛ եւ է օգուտ չունենար։ ըսել չեմ ուզեր թէ երբ բժիչկ մը ո եւ է պատճառաւ հիւանդի սենեկին մէջ իրրեւ դեղ ծխումներ ընել կ'տայ, սենեկին օդը սպականած կը լինի։

Սենեկի չնուցման ալ մեծ դգուչութիւն տանելու է։ Ինչպէս որ հովահարման համար նոյնպէս ալ չնուցման չատ եղանակներ կան որք հիւանդանոցներու մէջ միայն գործադրելի են, իսկ սենեկի մը համար թէեւ պատի մէջի վառարանն առողջարար եւ հովահարման ալ կ'ծառայէ, սակայն չատ անգամ կ'մխայ եւ յետոյ ջերմութեան հարիւրին տասը միայն սենեկին մէջ կը մնայ, որով կանոնաւոր ջերմութեան մը մէջ պահելը դիւրին չէ։

Երկաթէ վառարանները չատ չուտ կ'տաքնան եւ չուտ ալ կ պաղին նաեւ սենեկին օդը կ'չորցնեն, թէեւ վրան պզտիկ ամանով մը ջուր եռացնելով, չորութեան առաջքը կ'առնուի։

Յախճապակեայ վառարանները եթէ լաւ հսկուին ալ աւելի գեղեցիկ են, իսկ կրակարանը (մանղալ) չունի միեւնոյն վնասները,

սակայն պէտք է լաւ հսկել որ ածուխը լաւ կրակ դարձած լինի։

Ջեռուցման ի՞նչ եղանակ որ ընդունինք, վառարանը պէտք է այնպէս արամադրենք որ հիւանդը տաք օդը միայն ղդայ եւ ոչ իր կրակին ուղղակի ջերմութիւնը. սենեկին մէջն ալ մուխ կամ հոտ չի տարածուի։

Ընդհանրապէս ամենքս ալ մտաղիլ ենք՝ ջերմ ունեցող հիւանդ մը չափէն աւելի ծածկել եւ սենեակն ալ չափազանց տաքցնել. միեւնոյն ժամանակ իրեն կ'տանք տաք ըմպելիներ, եւ յետոյ կը դանդատինք թէ հիւանդը անկողնին մէջ անհանգիստ է, կը քրտնի եւ. եւ. մինչդեռ իւր անհանդստութեան պէտք կէսին պատճառը մեր անխոհեմութիւնն է։ Հիւանդ մը ջերմ ունի ըսելը, չափէն աւելի տաքութիւն ունի ըսել է, մենք ալ դինքը ներսէն դրսէն կ'տաքցնենք, դժոխային միջավայրի մը մէջ ապրիլ կ'դատապարտենք. եթէ այս դրութիւնը առողջի մը համար դոլծադրենք իւր վիճակը անդիմադրելի կը լինի. ինչո՞ւ կ'ուզենք որ հիւանդը կարենայ դիմանալ։ Արդ լաւ է որ հիւանդը չափաւորապէս, այսինքն առողջի մը պէտք եղածին չափ ծածկենք, եւ սենեակն ալ դիշեր ցորեկ 17°–18° ջերմութեան մէջ պահենք։

Աս ալ ճշմարիտ է որ անարիւնութիւն ունեցողներ եւ կամ երկար հիւանդութենէ նոր ազէկցածներ եւ ակարակազմներ չատ դիւրութեամբ կը մսին, որոց համար սենեակը մինչեւ 19°–21° տարցընել նեղելի է։

Սենեակ մը միջին հաշուով 35–40 խորանարդ ծաւալ մ'ունենալու է. ասկէ պզտիկն անբաւական է, իսկ չատ աւելի մեծն ալ ջեռուցման եւ ալ հովանաւորութեան դժուարութիւններ ունի։

Ջերմ ունեցող եւ կամ ո եւ է ցաւէ տառապողներ, նաեւ ջղային հիւանդներ, աղմուկէ չատ կը նեղուին որով պէտք է հիւանդի չուրջը ամեն տեսակ հանդարտութիւն տիրէ։

Ասոնց կարգէն է նաեւ այցելուաց տուած եղութիւնները որք հիւանդը յոդնեցնելէ, օդը ապականելէ, եւ վոչի հանելէ զատ ուրիշ բանի չեն ծառայեր, որով հիւանդին սենեկին մէջ հիւանդապահէն ուրիշ մէկը դանուիլ ներելի չէ։

Բարիզ հիւանդանոցներու մէջ ուրբաթ եւ երկուշաբթի օրեր դրեթէ չատ հիւանդներու ջերմութիւնը երթեմն մինչեւ մէկ աստիճան բարձրացած կը դանենք, որուն պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հինդշաբթի եւ կիրակի այցելութեան օրեր լինելուն հիւանդին ազդական եւ բարեկամներն նոյն օրը այցելութեան կը դան եւ կը մնան 3 ժամ հիւանդի մօտ, այսպէսով զինքը կը յոդնեցնեն, որոց վրայ աւելցնելու է նաեւ տեսակ տեսակ յուզումներ, որով հիւանդը նոյն գիշերը լաւ եւ հանդարտ քուն մը չի վայելեր. բայց ասոր ամեն այցելու ձեռքը պարապ չի դար։ Ասի մեզ համար այնքան սովորական դարձած է որ ուրբաթ եւ երկուշաբթի հիւանդաց

մէկ ասոիճան ջերմութեան բարձրացման température de visite կը սեպնք։

Հիւանդի սենեկին համար զգուշանալիք կէտ մը եւս կայ։

Ամենուն ծանօթ է թէ չատ հիւանդութիւնները փոչիի մէջ գըտնուած միջատներու միջոցաւ կը փոխանցուին, որով կարեւի եղաձին չափ փոչիէ զգուշանալու է. ահա՛, դժուար կէտ մը դի առհասարակ ամեն սենեկի մէջ, անկողնի չուրջի վարագոյր, պատուհանի կրկին վարագոյրներ, գետնի գորգ, բազմոցներ եւ եւ կը զտնուին, որք փոչիի աղբիւրներ են, պէտք է այս ամենն ալ ջնջել եւ սենեկին մէջ անհրաժեշտն միայն պահել։ տախտակամածը կամ բաց լինելու է եւ կամ աւելի լաւն է՝ կաւաւով ծածկուած, որպէս զի չաւելուի այլ թաց լաթով մը սրբուի։ աւելելով գետնին փոչին օդը կը հանենք եւ յետոյ կամաց կամաց գետինը կ՚իջնայ։ զգուշանալու է նաեւ սենեկին մէջ ս եւ է բան մը թօթուելէ։

Հիւանդին անկողինն ալ մասնաւոր խնամքի արժանի պէտք է լինի, անչուչտ երկաթէ մահճակալն գերապատ է, իսկ matelas պէտք է բրդէ լինի նաեւ ծածկոցն Գլխի բարձն ալ զուտ crin animal եւ կամ բրդախառն։ Փետուրէ անկողինն եւ գլխի բարձն չատ վնասակար է, հիւանդը մէջը կը թաղուի եւ չատ կը տաքնայ կը քրտնի, խոնաւութիւնը մէջը կը մնայ, բայ ասոր հիւանդին գլխուացատ կը պատճառէ։

Կան նաեւ խել մը պարզ կանոններ, հիւանդի սենեկին եւ թէ նորա բարեկեցութեան մասին, զորս մի առ մի թուելն աւելորդ է եւ ամեն միջավայրի համար փոփոխելի, որուն համար նախկին զբօսութեամբ հիւանդապահի ուշիմ չրջահայեաց մտքի տէր լինիլը կը չեչտէ, որպէս զի հիւանդին ամեն պէտքերն գուշակէ եւ անոր հանգամատ վարուի։

Բարիզ

ՏՕՔԹ. Մ. ՈՒԲԷՈՍԵԱՆ

Լ Ր Ա Կ Ա Գ

ՄՆԱՑ ԱՆԱՆՑԵԼՆ.

✻ Անցեալ շաբաթ առաւօտ Մէսամբրիի ընկերութեան շրջենաւով քաղաքս ժամանեց Զմիւռնիոյ Առաջնորդ Գերդ. Տէր Սրբազան, քանորեայ բացակայութենէ մը յետոյ։ Բայ զալուստ մաղթելու համար ընդ առաջ գացած էին շրջենաւ, քահանայական դասը՝ և-Թաղ. Ժողովոյ ու Տետես. Խորհրդոյ Ատենապետ էֆէնտիները։ Ն. Սրբազնութիւնը քաջողջ և ուրախ երեւոյթ մ՚ունէր և իրեն սիրելի եղած պարտականութիւն մը՝ խղճի մտօք կատարած ըլլալու գոհունակութիւն մը ակներև կ՚զգուէր իր վրայ։

✻ Նոյնպէս քաղաքս ժամանեց անցեալ շաբաթ երեկոյ ցամաքի ճամբով Դուրեան Սրբազանի օգնական՝ Տ. Եղիշէ Վրդ.։

✻ Արմաշէն խմբագրութենս զրկուած մասնաւոր նամակ մը ստացանք,—որ չենք դիտեր ինչ պատճառաւ այնքան ուշ հասաւ մեր ձեռքը,—որ կ՚նկատարէր 4 սարկաւագներու ձեռնադրութեան հանդէսը։ Այդ հանդիսի մասին արդէն մեր Պօլսոյ օրաթերթերը մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդած ըլլալով, զանց կ՚առնենք կրկնութիւն մ՚ընել և կ՚բաւականանանք յիշատակելու, թէ՝ սոյն 4 սարկաւագներու ձեռնադրութեամբ Դպրեվանքի վարդապետներու թիւը կ՚հասնի 24ի։ Նոյնպէս յիշատակութեան արժանի կը նկատենք Ատաբազարի այժմու և իզմիրի նախորդ երաժշտապետ Լևոն էֆ. Զիլինկիրեանի ներկայութիւնը սոյն արարողութեանց՝ խումբ մը դպիրներով՝ որով ալ աւելի շքեղ փայլ մը տուած է հանդէսին և այս առիթով միանգամայն ցոյց տուած է իր երաժշտապետի անժխտելի կարողութիւնը իզմիրի Սրբազան Առաջ-

նորդ Հօր, որ անշուշտ կրցած է գնահատել Զիլինկիրեանի արժանիքը, և զարմացած՝ Ձէ ինչո՞ւ իզմիրցիք չկրցան պահել իրենց եկեղեցւոյ պայծառութեան համար Լևոն էֆէնտին . . . : Բայց խնդիր է Ձէ իզմիրցւոց է այդ յանցանքը . . . :

✻ Գօրտէլիօի Թաղ. Խորհրդոյ ընտրութիւնը կատարուած է ամսոյս 19ին կիրակի օր գաղտնի քուէարկութեամբ և ընտրուած են, Տիւրք՝ Գաբրիէլ Շիրինեան, Սարգիս Սահակեան, Նազարէթ Աւագեան, Գառնիկ Հալէպլեան և Մեսրոպ Փանոսեան: Ընտրողական ժողովը հաղորդած է ընտրութեան արդիւնքը Թաղ. ժողովոյ, որ վաւերացուցած է նոյն ընտրութիւնը, օրինաւոր գոնելով զայն ամեն կերպով:

✻ Ողբացեալ Տէր Յարութիւն քահանայ Եզիվարդեանի մարը ինչպէս նշուած էինք գառն կորուստ մ'էր մեր համայնքին և նամանաւանդ մեր եկեղեցական դասուն համար, որու մէջ ժրքադրաբար մասերու վրայ կ'համրուին Տէր Յարութիւն հօր նման անշահախնդիր, պարկեշտ, պատուաւոր, ուսումնական և վեհանձն քահանաներ, կ'ապաւէնինք որ քաղաքիս քահանայական դասը, որու եղբայրակից եղած է երկար տարիներ Մանչիաէրի ողբացեալ հոգևոր հովիւը, պիտի անդրադառնար ու ամփոփէր վայրկեան մը գէՁ և պիտի խորհէր Ձէ՝ եԹէ ոչ սրտովին, այլ երեւոյԹները փրկելու և իր իսկ պատիւը պաշտպանելու համար՝ նուիրական պարտականուԹիւն մ'ուներ դէպի Տէր ՅարուԹիւն հայրը, և պիտի փուԹար հոգեհանգստեան պաշտօն մը կատարել, անոր յիշատակը գոնէ յարգած ըլլալու համար, կ'ցաւինք օր իր այս պարտականուԹիւնը ցարդ գործադրելու միտում մ'իսկ ցոյց չէ տուած և այսպէս անգամ մ'ալ հաստատած է Ձէ ինք անարժան է վայելելու հայ հասարակուԹեան համակրանքը և յեռանտուԹիւնը ո և է պարագայի մէջ:

ՀԱՅՈՒՀԵԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

✻ Ստացանք Ատարազարի Հայուհեաց վարժարանի 20րդ շրջանի յայտագիրը: Բացի վարժարանի ուսմանց յայտագիրէն և ընդունելուԹեան պայմաններէն, խնամակալուԹեան և ուսուցչական մարմնոյն վրայ ևս տեղեկուԹիւններ կ'պարունակէ այդ ծրագիրը, որմէ կ'ուեղեկանանք նաև Ձէ վարժարանը իր հաստատուԹենէն ի վեր ունեցած է 134 շրջանաւարտներ և Ձէ աշակերտուհեայ ներկայ Ձիւն է 92:

ՊՍ.ՏՈՒՆՇԱՆ

✻ Ուրախ ենք ծանուցանելու որ Նորին Կայս. ՎեհափառուԹիւնը բարեհաճած է շնորհել Ն. Վսեմ. Մաճխտ պէյին, Տեսուչ Այտընի նահանգի արտաքին յարաբերուԹեանց, լիսքաԹի պատուանշանը, խմբագրուԹիւնս իր անկեղծ շնորհաւորուԹիւնները կ'ներկայէ Ն. ՎսեմուԹեան այս ուրախառիԹ առԹիւ:

ՎԵՐԱԲԱՑՈՒՄ

✻ Նուրիական օրաԹերԹը որ ամկից առաջ Տպագր. ՏեսչուԹեան հրամանաւ զադարման դատապարտուած էր, այս անգամ նոյն տեսչուԹեան բարեհաճ հրամանաւ՝ կրկին սկսած է հրատարակուիլ, մեր խնդակցուԹիւնները:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԹԻՒՆ

✻ ՇնորհակալուԹեամբ կ'արձանագրենք Տիար Մկրտիչ Շատախցեանի նուիրատուուԹիւնը՝ տարեկան Ա. Մատուռ մը, Վանի Լասարան-ԸնԹերցարանի:

ՄԵԿՆՈՒՄ

✻ Անցեալ շաբաԹ քաղաքիս մեկնեցան դէպի Եւրոպա՝ Տէր և Տիկին ՏօքԹ Կոստանդ, Այրի Տիկին Պ. Պաքրճեան, Տէր և Տիկին Զարեհ ԹագԹազեան, Տիարք Մ. Ազնաւուրեան, Տօք. Ս. Սպարդալի և Տիգ. Վարպետեան: Նոյնպէս քաղաքէս մեկնեցաւ դէպի Պօլիս, ՏօքԹ. Պ. Պէզազ, որ բանի մամիս մնալէ յետոյ կրկին պիտի վերադառնայ քաղաքս:

ՄՈՒՀԱԳՈՒԹԻՒՆ

✻ Ցաւօք կ'արձանագրենք Տիկին Մարիամ Յ. Զաքրեանի յանկարծական մահը, անցեալ երկուշաբԹի օր, այս առԹիւ մեր վշտակցուԹիւնները կ'ներկայենք, հանգուցեալ Ագնիւ Տիկնոջ ամուսնոյն՝ Մեծ. Յովհ. էֆ Զաքրեանի և որդւոց՝ Տիարք Սիմոն և Անանիա Յ. Զաքրեանի և հարազատ պարագայից:

ԲԺՇԿ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՊԷՐՈՒԹ

✻ ՊէրուԹ կ'գրեն մեզ. «Ձուն իս 15|28 ին տեղի ունեցաւ վկայականներու բաշխման հանդէսը: Վարժարանս այս տարի 26 ուսանողներու «բժիշկ» տիտղոսը կուտայ, որոց մէջ հաճելի է տեսնել հայ ուսանողներու առաւելուԹիւնը, որք են Պ. Պ. Ներսէս Պաղտեեան, Յակոբ Լմինեան, Մուշեղ Հատիտեան, Յովհ. Քամպուրեան, Եազուպ Քէլլէեան, Յակոբ Մահակեան, Արմ. Մարգարեան, Լևոն Մէլիտաեան, Լևոն Սիւնի, Զարեհ Թահմազեան և Ռահան Թօփալեան: Իսկ դեղագործուԹեան ճիւղը 9 ընԹացաւարտներ միայն ունեցաւ, որոց երեքը հայ՝ Պ. Պ. Աբրահամ ԱՁՁարեան, Գառնիկ Համբարձումեան և Յովակիմ Շաքարեան:» Ծնարազդ ուսանողներու մէջ ուրախալի է տեսնել հայ ուսանողներու այս յաջողուԹիւնը:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՀՐՕՏԱՐԱԿՉՈՒԹԵԱՆ

ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԵԱՆՑ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԸ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻԻՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆԻ

Երկու հատորի գինն է 54 դրուշ
Մէն մի » » » 30 »

ՄԵՐ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐՈՒՆ

Կ'խնդրուի մեր գործակալներէն՝ առ հասարակ ամէն միջավայրեր-րու մէջ գտնուող՝ որ բաւեհաճին քիչ մը փութկոտութիւն դնել իրենց գործառնութիւններուն մէջ, որպէսզի ժամ առաջ կարող ըլլան մեր իրենց ղրկած ընկալագրերու եւ ուղղած նամակներու համեմատ, զգել իրենց պարտուց հաշիւները։

ՅԱՋՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

Կ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ — ՏԻԿԻՒՆ ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ
ՄԻՀՐԱՆ ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ — ՅՈՎՀ. ՊԱԼԵԱՆ
ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ — ՎԱՂԻՆԱԿ ՆՈՒՐՇԱՆ

GRANDS MAGASINS

DE LA RUE FRANQUE — SMYRNE

P. XENOPOULO & Cie

ՍԵԾ. ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆՔ ՖՐԱՆԿԱՑ ԹԱՂԻ

Բ. ՔՍԻՆՕՓՈՒԼՕ ԵՒ Ը°

Յառաջիկայ երկուշաբթի եւ երեքշաբթի

3 եւ 4 Յունիս

Միայն երկու օրուան համար

☞ ՄԵԾ ՎԱՃԱՌՈՒՄ ☜

ՎԵՐՋԱԾՈՂ ԾՂԱՆԱՊԻՆ ՀԱՄԱՐ

ՆԻՒԹԵՂԷՆՆԵՐ եւ ԿՏՈՐՈՒԱՆՔՆԵՐ

ԿԱՆԽԻԿ

ROYAL EXCHANGE ASSURANCE

BRANCHE - MARITIME

ETABLIE A LONDRES EN 1720

Ծովային Ապահովագրական ընկերութիւն
խնամ նպաստաւոր պայմաններով

Մասնաւոր պայմանագրութեամբ մը ընկերութիւնս կ'ապահովագրէ նաեւ կրակի ռիսկեներ, 10 օրուան պայմանաժամով մը մեքենաներու (Docks) մէջ ինչպէս նաեւ նոյնպէս եւ գործարաններու մէջ, ինչպէս Մարսէյլի Հաւաքի համապարկի եւ եւ:

Իմ մէրի Ներկայացուցիչ
F. BLACKLER